

FAKTAARK

Fredningsgjennomgangen i Sør-Trøndelag

Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning

og er faglig rådgiver for

Miljøverndepartementet i utviklingen av den statlige

kulturminnepolitikken.

Riksantikvaren har også ansvar for at den statlige

kulturminnepolitikken

blir gjennomført og har i

denne sammenheng et

overordnet faglig ansvar

for fylkeskommunenes og

Sametingets arbeid med

kulturminner, kulturmiljøer og

landskap.

Besøksadresse:

Dronningensgate 13, 0152 Oslo

Postadresse:

Postboks 8196 Dep. N-0034 Oslo

Telefon: (+47) 22 94 04 00

Telefaks: (+47) 22 94 04 04

www.ra.no / postmottak@ra.no

I 2006 startet Riksantikvaren det landsdekkende prosjektet Fredningsgjennomgangen. Ved prosjektets slutt i 2012 skal hvert fylke ha gjennomgått alle fredningsvedtak som ble foretatt i perioden 1923-1979 og ha presisert omfanget av, formålet med og innholdet i fredningen.

Fredningsgjennomgangen i Sør-Trøndelag omfatter om lag 200 bygninger fordelt på 79 anlegg. Til sammenligning omfatter prosjektet på landsbasis 1900 bygninger fordelt på 917 anlegg.

FRA FJELLHEIM TIL KYST

Landskapet i Sør-Trøndelag fylke er preget av mangfold og variasjon. I sør og øst dominerer høyfjell og vidder landskapet. I vest er det en lang, oppstykket og kupert kystlinje med store og små øyer som danner en flott skjærgård fra Hemne i sør til Osen i nord. Mellom fjellheimen i øst og kysten i vest ligger store strekninger med daler og flatland, hvor skog og jordbruk preger landskapsbildet. Trondheim er og har vært et viktig senter.

BYGGESKIKKEN

Det er mer som samler enn som skiller om vi ser byggeskikken i Trøndelag under ett, store avstander og klimaforskjeller til tross. Fellestrekk finnes ikke bare i de to trøndelagsfylkene, men også i Nordland, Møre og Romsdal, Oppland og Hedmark. Dette er utbredelsesområdet for firkanttunet og Trønderlåna.

Firkanttunet og Trønderlåna

I eldre tid har tunformer kjent fra andre distrikter vært vanlig, som uregelmessige klyngetun med mange hus. Relativt få, men store bygninger i firkant rundt et tun er typisk for trønderske gårder i nyere tid. Tunformen kom først i bruk på embedsmannsgårdene. I kystbygdene og på setrene var rekketunet utbredt.

Foto: Ingrid Melgård © Riksantikvaren

Smidd lås med nøkkel på stabbur, Drivstua

Foto: Roy Åge Håpnes © Riksantikvaren

Dørumstua på Oppdal er et eksempel på den laftede, upanelte trønderlåna

Blant hustypene er det særlig våningshuset som skiller det nordenfjeldske fra resten av landet. Den lange, smallaftede "trønderlåna" har gjennomgått en lang utviklingsprosess, fra ettroms årestue, via treroms "lågstue" til langstue i to etasjer, etter hvert med kårbolig i enden av bygningen. Bygningstypen finnes i varierende lengde, etter eierens behov og økonomiske muligheter.

SØR-TRØNDELAG
FYLKESKOMMUNE

Bergstaden Røros

På Røros finner vi bebyggelse som omfatter små ferdastaller, bergmannsstuer, kjøpmannsgårder og bebyggelse reist for det høyere sjiktet i bergvesenet. Røros fikk på langt veg en stedegen byggeskikk, men også her var bygningene i stor grad preget av trønderlånas planløsning og plassering i firkanttun. I motsetning til på landsbygda, ligger eiendommene på Røros vegg i vegg som i Trondheim.

Setra

På setra kunne ellers avlagt byggeskikk overleve. Selet er det eldste huset på setrene. Dette var i utgangspunktet en laftet årestue med ett rom og dør på gavlveggen, i nyere tid oppsto skikken å bygge sel og melkebu sammen på hver side av en midtgang (ofte kokhus). Foruten seterbu og masstu var det vanlig å bygge fjøs i overgangen mellom innmark og utmark og det ble reist løer på vollen og i slåttemarka.

Kystens kombinasjonsbruk

De aller fleste småbønder i fylket har vært avhengig av å supplere gårdsdriften med annen næring, så som skogsarbeid, kullbrenning eller jobb i gruvene. Nødvendigheten av flere inntektskilder preget byggeskikken på Trøndelagskysten. Kombinasjonsbrukene ved kysten omfattet både gårdsdrift og fiske, og bygninger og plassering ble preget av det. I fiskeværene i skjærgården var rorbuer og brygger en vesentlig del av bygningsmassen, knyttet til de store sesongfiskeriene langs Trøndelagskysten.

Det historiske senteret Trondheim

Trondheim var den store inspirasjonen for byggeskikken i byens omland gjennom århundrene. De skiftende stilepokene kommer først og fremst til uttrykk i bygningenes portaler, som gjerne har vært svært forseggjorte. Som på bygdene, var tre det dominerende byggematerialet inntil murtvang ble innført i 1845. Trebyen har vært utsatt for branner flere ganger. Cicignons bystruktur innenfor elveslyngen ble etablert etter brannen i 1681.

Foto: Roy Age Håpnes © Riksantikvaren

Sjøboden på handelsstedet Vallersund i Bjugn

Byen fikk en svært synlig militær tilstedeværelse som festningsby. Den mest utbredte bebyggelsesformen var bygårdsanleggene, av svært ulik størrelse, med driftsbygninger/uthus i gårdsrommet. Fra siste halvdel av 1700-tallet preget de ledende handelsfamilier deler av byen, blant annet gjennom bygging av storslåtte paléer.

Vålåskaret i Meldal ble fredet i 1967 som det første seteranlegget i Norge

HVA BLE FREDET OG HVORFOR?

I Sør-Trøndelag ble de første fredningene vedtatt i 1923. Bygningene ble innrapportert og gjennomgått av Den antikvariske bygningsnemnd. Den antikvariske bygningsnemnds liste over verneverdige anlegg, kalt "innberetningene", finnes trykt i Fortidsminneforeningens årbok for 1930. Etter den store fredningsbolken i 1923 ble det vedtatt flere fredninger i 1927 og 1940. Etter 1941 var det kun mindre suppleringer av vedtaksfredninger i Sør-Trøndelag før kulturminneloven trådte i kraft i 1979.

Trønderlåna og stilpåvirkningen
De første fredningene som ble vedtatt i 1923 omfattet særlig gårdsanlegg i dal- og fjellkommunene, gjerne synlig fra allfarvei. Våningshuset er dominerende som bygningstype og Trønderlånene er godt representert. Et eksempel på ei trønderlån av den mindre typen er Aunemo i Orkdal. Fasadens symmetriske utforming med portal og doble ytterdører mot tunet, er typisk for "trønderempiren" som preget den trønderske byggeskikken i bygdene i første halvdel av 1800-tallet. Gjesvål er eksempel på den rike handelsstandens byggerier på 1700-tallet samtidig som bygningen vitner om byggeskikk der inspirasjonen har vært hentet fra lystgårder og paléer i Trondheim.

Bergstaden Røros
Av de tidligste fredningene finner vi flere på Røros, blant annet Sohlbergrekka i Kjerkgata. Denne fredningen omfatter "Fem huser ovenfor kirken paa 'Hauan'." Senere, i 1940 ble det fredet flere uthus vis a vis Sohlbergrekka "Husene langs nordsiden av Musveta". Disse omfatter flere fjøs- og stallbygninger som er eksempel på Bergstadens ferdastaller – staller der de reisendes hester ble innlosjerte.

Flere av de store bergmannsgårdene eller bergmannsstuene, de karakteristiske store bygårdene med portrom, ble fredet. Bygningene som ligger i Bergstadens randsoner er mer frittliggende og har større variasjoner enn bergmannsstuene. Eksempel på dette er flere bygninger i Sleggveien fredet i 1940. I Bergstadens randsoner finnes også eksempel på anlegg som viser at bergmennene ved siden av arbeidet i gruvene også drev fedrift.

På Røros finner vi også store gårder knyttet til ledresjiktet i bergverket med arkitektur som henger sammen med mer alminnelig stilutvikling, som Direktørgården og Proviantskrivergården. Sistnevnte er eksempel på bygårdsanlegg av den virkelig store typen i Bergstaden, og Borgstuggu, som ble brukt til innlosjering/tjenerstue på storgårdene, er den eneste bevarte borgstubbygning på Røros.

Skysstasjonene og et kongelig overnattingssted
Det ble også fredet flere skysstasjonsanlegg i fylket. Ett eksempel er Drivstua, som var den nordligste og eldste av de privilegerte fjellstuene, med tradisjoner som herberge fra 1200-tallet. Garberg, et gårdsanlegg av den større typen i Meldal, fungerte som skysstasjon fra ca 1721 til inn på 1900-tallet. Gravaune på Oppdal ble skysstasjon i 1811 og representerer firkanttunene i Trøndelag og fremstår som en av de mest intakte i hele landsdelen.

Raulånna på Oppdal er et viktig eksempel på herrestuer og kongelig overnattingssteder på landsbygda. Bygningen er blant de eldste våningshus i Sør-Trøndelag. Bygningen ble før 1750 omtalt som herrestue, et hus som allmuen pliktet å holde for biskopens innkvartering med visitas. Mellom 1685 og 1860 overnattet sju kongelige følger her.

Da Lov um bygningsfredning trådte i kraft i 1921 ble Den antikvariske bygningsnemnd oppnevnt av departementet. Det var lovfestet at nemnda skulle bestå av fem menn, hvorav riksantikvaren var den ene. Av de øvrige medlemmene skulle én være arkitekt, én jurist og én bygningskyndig. Nemnda besto inntil bygningsfredningsloven ble erstattet av kulturminneloven i 1978.

Foto: Roy Age Håpnes © Riksantikvaren

"Sohlbergrekka" i Kjerkgata på Røros

Foto: Roy Age Håpnes © Riksantikvaren

Låven på Garberg er den eneste svalgangsbygningen på fredningslista i Sør-Trøndelag

Foto: Roy Age Håpnes © Riksantikvaren

"Trønderempiren" på Aunemo i Orkdal – enkel empireportal med doble dører

Bebyggelsen i og rundt Trondheim

Først i 1927 ble det gjennomført fredninger innenfor grensene til det daværende Trondheim, blant annet flere av byens tidlige sosiale institusjoner på Kalvskinnet og Hospitalsløkkan. Fattighuset og Thomas Angells stuer er blant de eldste bevarte av disse institusjonene. Tronka, som lå under Trondhjems Hospital, ble bygd i 1836-42 som "Pleiestiftelse for Sindsvage Mennesker". Navnet Tronka kommer av det franske *tronc* (kiste), i betydningen dårekiste.

Bygninger som vitner om militærets sentrale rolle i Trondheim, mens byen ennå var en festningsby, ble også fredet. Eksempel på dette er Brovakten ved gamle bybro, en militær vaktbolig som tidlig ble omgjort til Vollmesterbolig. Skansevakten som avslutter Kongens gate mot vollene og Ilen kirke, ble reist på 1830-tallet som vaktbygning i tilknytning til et nytt slaverianlegg. Brattørvakten fra siste halvdel av 1700-tallet, ble reist som vaktbygning for det militære og som lokale for tollvesenet.

I løpet av 1800-tallet ble det reist flere lystgårder rundt Trondheim, omtalt av Den antikvariske bygningsnemnd som "herskabelige anlæg, lystgårder for kjøbmands aristokratiet". Storhetstiden for lystgårdsbebyggelsen rundt byen var i perioden 1760-1820. Bakke gård er en av de eldste og representerer stilperioder fra barokk og rokokko. Leangen representerer en sen variant av den storslåtte lystgårdsutbyggingen, anlegget er komplett med alle bygninger bevart. I likhet med Leangen representerer Lade en av de senere lystgårdene. Anlegget regnes som et hovedverk i norsk klassisisme. Bakkaunet fra 1847 er den sist oppførte av lystgårdene.

Også industribebyggelsen er representert. Sukkerhuset er et eksempel på Norges tidligste industribebyggelse. Bygningen ligger på Kalvskinnet, i et miljø med andre bygninger tilknyttet Trondheims tidlige industrihistorie, og fungerte som sukkerraffineri i om lag hundre år fra oppføringen på 1750-tallet.

Så sent som i 1969 ble Trøndelag Teater fredet. Her finnes landets eldste teaterscene i bruk. Av interiøret må Salongen (Gamle Scene) med proscenium, balkonger og losjer fremheves.

Seterbebyggelsen og kystbygningene

I 1967 kom imidlertid seteranlegget Vålåskaret i Meldal inn på fredningslista, som et av de første i sitt slag i landet. Anlegget består av ni bruk og er et viktig eksempel på seterbebyggelse, rekketun og seterdrift slik den fremsto omkring 1800 og gjennom driftstida.

Kysten var i liten grad representert på fredningslista de første tiårene. Først i 1974 kom kystkulturen inn, med fredningen av Vallersund Handelssted i Bjugn. Vallersund, som har en handelshistorie som går tilbake til 1640-årene, er blant de siste gjenværende handelssteder langs kysten av Trøndelag.

ERFARINGENE FRA FREDNINGSGJENNOMGANGEN

I arbeidet med fredningsgjennomgangen har Sør-Trøndelag fylkeskommune foretatt befaringer og registreringer av de fredede bygningene. Den oppdaterte registreringen av bygningene og den gode dialogen med eierne vil danne et godt grunnlag for det videre samarbeidet om de fredede anleggene mellom eier, fylkeskommune og Riksantikvaren.

Foto: Ingrid Melgård © Riksantikvaren

Lafet oppstue med treromsplan. Bekkastugu på Oppdal er en av få bevarte eksempler på denne bygningstypen

Foto: Roy Age Håpnes © Riksantikvaren

Stenbrogården på Sverresborg var opprinnelig en del av et gateparti i E. Skakkesgate i Louis Seize-stil

Foto: Roy Age Håpnes © Riksantikvaren

Skansevakten i Trondheim med sine fem rustika-arkader og dobbeltløpede trapp

Foto: Roy Age Håpnes © Riksantikvaren

Den monumentale klassisistiske hovedbygningen på lystgården Lerkendal er en sjelden type i eksteriør og interiør